

ЗАКОНИ О СЕЋАЊУ У РАЊИВИМ ДРУШТВИМА²

Сажетак: У раду се истражује веза између закона о сећању и схватања историје сукоба у одређеним друштвима. Аутор користи аналитички концепт рањивог друштва како би одредио предмет истраживања. Рањива друштва су искусила сукобе у прошлости, али не могу да постигну консензус око природе, узрока и последица сукоба. Истраживање се заснива на анализи закона о сећању у неколико врста рањивих друштава. Референтна тачка истраживања је Холокауст, који због универзалне симболичке вредности превазилази национална схватања историје. Колонијална и револуционарна прошлост Француске, ратови сећања у Источној Европи и упоредни приказ друштава са искуством грађанског рата, чине три целине студија случаја. Анализа студија случаја доводи до закључка да у рањивим друштвима закони о сећању делују као катализатор сукоба, уместо да остваре своју првобитну сврху стабилизације друштва.

Кључне речи: закони о сећању, сукоб, грађански рат, злочини, историја.

УВОД

Закони о сећању се налазе на пресеку права и историје. Као манифестација интервенције законодавца у домен историјског сећања, њихове норме „озваничавају тумачење кључних историјских догађаја које ужива подршку државе” (Belavusau & Gliszczynska-Grabias, 2017, str. 13–24). Теорија разликује две врсте закона о сећању – једни одређено историјско тумачење догађаја проглашавају као званичну историју (Fraser, 2011, str. 29; Vučić, 2021, str. 846), други забрањују негирање историје утврђене законом, историјским истраживањем, политичким декларацијама, или судским пресудама (Vučić, 2021, str. 847). Понекад предвиђају и санкције за супротна тумачења, које иду од имовинскоправних до кривичних.

¹ mihajlovucic@gmail.com

² Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2022. године”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2022. године.

Закони о сећању се у пракси ретко примењују (Bachmann et al., str. 2021), али се све чешће усвајају,³ и обухватају све шири спектар тема и све теже последице свог кршења (Belavusau, 2015, str. 539–540). Од двадесет седам држава чланица Европске уније, двадесет једна има у свом законодавству кривично дело негирања одређених историјских догађаја, пре свега тешких злочина (Fronza, 2018, str. 180). На бившим југословенским просторима, Србија,⁴ Хрватска,⁵ Словенија,⁶ Црна Гора⁷ и Босна и Херцеговина,⁸ већ неколико година имају законе који забрањују порицање различитих врста злочина од којих се многи односе на грађанске ратове у бившој Југославији.

Историјски посматрано, закони сећања су се првобитно појавили у Европи, као реакција на злочин Холокауста (Belavusau, 2015, str. 541–542). Демократска Европа је желела да направи колективни отклон од ужаса Другог светског рата. Након завршетка Хладног рата и слома комунистичких друштвених система, почели су да се баве и злочинима комунистичких режима (Belavusau, 2015, str. 542–543). Како време пролази, обухватају и друге теме – колонијалне злочине,⁹ геноцид над Јерменима, трговину робљем (Roussou, 2020, str. 2), а од скоро се у њима убичајила одредба којом се забрањује порицање, омаловажавање или умањивање злочина против човечности, ратних злочина или геноцида.¹⁰ У том смислу, чини се да свако друштво које је прошло кроз искуства сукоба или злочина у својој прошлости покушава да законски регулише сећање на те догађаје.

Разлози за усвајање закона о сећању леже у потреби јачања друштвене стабилности. На пример, закон о сећању може да велича историјске подвиге националних снага безбедности у сврху снажења националног идентитета, или да сузбија наративе који доводе у питање званичну историју злочина који су се одиграли на територији дате државе.¹¹ Закони о сећању најчешће се правдају потребом спречавања нових сукоба или заштите жртава које су претрпеле злочине у прошлости (Genocide Watch, 2021). У теорији се, такође, истиче нарочито важна улога закона о сећању на подручју западног Балкана, осетљивог на појаве порицања историјских злочина, с обзиром на блиска искуства са злочинима и неадекватан процес помирења који још увек траје (Smailagić, 2020, str. 227).

Иако првобитно замишљени као инструменти помирења, у теорији се истиче потенцијал који закони о сећању у себи носе као оруђа сукоба различитих нацио-

³ Soroka & Krawatzek су идентификовали „преко две стотине казних закона, резолуција и декларација које управљају историјским сећањем” у свету (2019, p. 162).

⁴ Criminal Code of Serbia, *Službeni glasnik Republike Srbije*, no. 85/2005, as amended, Art. 387.

⁵ Criminal Code of Croatia, *Narodne novine*, no. 125/11, as amended, Art. 325(4).

⁶ Criminal Code of Slovenia, *Uradni list RS*, no. 55/2008, as amended, Art. 297.

⁷ Criminal Code of Montenegro, *Službeni list RCG*, no. 070/03, as amended, Art. 370(2–4).

⁸ High Representative's Decision Enacting the Law on Amendment to the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina, *Official Gazette of Bosnia and Herzegovina*, 46/21.

⁹ Видети ниже расправу о закону о колонијалном сећању у Француској.

¹⁰ Европска унија је подстакла ту стандардизацију усвајањем Оквирне одлуке Савета 2008/913/ЈНА од 28. новембра 2008. о борби против одређених облика и изражавања расизма и ксенофобије путем кривичног права, ОЈЛ 328, 6.12. 2008, str. 55–58, види Vučić (2021, str. 854–856) за више информација о Одлуци.

¹¹ Видети ниже за примере.

налних идентитета који се заснивају на супротстављеним тумачењима истоветних историјских догађаја (Koposov, 2020, str. 110; Kahn, 2019, str. 51). На основу тог запажања, у овом чланку се поставља хипотеза да закони о сећању функционишу као катализатор друштвених сукоба у оквиру аналитичког концепта „рањивог друштва”.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Основна хипотеза чланка је да уместо постизања друштвене стабилности, закони о сећању продубљују већ постојеће друштвене противречности око схватања заједничке историје. Ако у друштву постоје поделе између различитих политичких, верских, етничких или на другој основи посебно идентификованих друштвених група око тумачења историјских сукоба, законом озваничено историјско тумачење ретко може да буде засновано на општеприхватљивом тумачењу. Стога, закони о сећању могу да постану супротност својој почетној идеји, и уместо да стабилизују друштво, они катализују друштвене сукобе. Тај парадокс закона о сећању настаје због друштвене рањивости на њихова дејства.

Концепт рањивог друштва садржи неколико елемената. Прво, историјат тог друштва је оптерећен искуством грађанског рата, или сличних тешких сукоба између различитих друштвених група. Друго, рањиво друштво не може да постигне консензус око природе, узрока и последица сукоба. Треће, присутан је осећај угрожености националног идентитета рањивог друштва постојањем другачијих тумачења истих историјских догађаја у другим државама. Четврто, компромисно објашњење историјских сукоба, било на унутардржавном или међудржавном нивоу, замењено је привременим аранжманом који је омогућио наставак суживота претходно сукобљених друштвених група – у виду амнестије, примирја или мировног уговора. Постојање једног или више ових елемената чини рањиво друштво плодним тлом по коме закони о сећању могу да сеју семе даљих сукоба.

Предмет истраживања су норме које се налазе у законима о сећању рањивих друштава. Закони о сећању користе право као средство за обликовање колективног историјског сећања једног друштва. Са становишта слободе научног истраживања, свака „званична историја” је друштвено непожељна појава (Kahn, 2019, str. 45). Историчари су у више наврата, у различитим земљама, преко професионалних удружења, протествовали код државних органа против закона сећања, поготово оних који криминализују одређена историјска тумачења (Cherviatsova, 2020a, str. 123; Koposov, 2020, str. 108; Stojanović, 2017). Да би се ближе одредиле норме које су предмет истраживања, треба приметити да улога права у обликовању историјског сећања није сама по себи контроверзна, нити се мора посматрати апсолутно негативно. Да би уопште постојало друштво, нека врста званичне историје мора да постоји, у крајњој линији ради образовања нових генерација у историјским уџбеницима (Ravitch, 2004, str. 134–135). Потребно је именовати законе који стварају или ојачавају доминантан историјски наратив насупрот оним мањинским, или боље рећи маргиналним наративима, при чему су ти наративи повезани са историјским сукобима, на првом месту ратовима и тешким злочинима.

Закони о сећању у тим ситуацијама мењају своју безазлену природу чувара успомена. Не баве се више најбољим начином на који се историјско сећање може сачувати

за будуће генерације, већ почињу да контролишу друштво, тако што јавни простор ослобађају за једну друштвену групу чије се историјско сећање сматра пожељним од стране законодавца, док се остале друштвене групе ућуткују и контролишу у свом историјском сећању (Gutman & Tirosh, 2021, str. 705; Gutman 2016; Löytömäki, 2012, str. 19). Посматрано у међународном контексту, закони о сећању доводе до „ратова сећања”, где се различита национална тумачења истих историјских догађаја такмиче у монополу на истину, у оквиру својих граница, али и вантериторијално (Mälksoo, 2017, str. 91–92).

Закони о сећању на Холокауст су референтна тачка истраживања. Иако пате од истих недостатака као и сви други закони о сећању, њихова *differentia specifica* је снажни пан-европски консензус око природе, узрока и последица злочина над Јеврејима. Насупрот Холокаусту стоји колонијална и револуционарна историја Француске која чини прву студију случаја. Затим се анализирају супротстављени наративи у троуглу Пољске, Украјине и Русије, усредсређени на изградњу и јачање националног идентитета и територијалне целовитости. На крају истраживање обухвата Шпанију, Израел, Босну и Херцеговину и Руанду, као друштва чији закони о сећању настоје да наметну једнострано историјско тумачење грађанског рата.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА

Холокауст – злочин друштвеног консензуса

Закони о сећању који се односе на страдања Јевреја у Другом светском рату (Холокауст, *Shoa*), светли су примери успешне интервенције законодавца у историјско сећање. Разлоге томе треба тражити у широко постигнутом друштвеном консензусу око значења Холокауста не само за немачко (Fahrner, 2020, str. 188–189) већ и шире европско друштво (Cherviatsova, 2020b, str. 8; Kamiński, 2020, str. 71;), чија је цела послератна историја формирана на темељу одрицања од Холокауста као ултимативног зла које се мора по сваку цену осудити како би демократске вредности једног друштва уопште могле да функционишу (Sierp, 2014, str. 125–127; EP, 2019, Grzebyk, 2020, str. 13; Vučić, 2021, str. 853–854). Такође, историјска наука и у самој Немачкој и широм Европе, иако се разилазила по питању степена историјске кривице немачког друштва за Холокауст, делила је потпуно исто виђење историјских чињеница на којима се заснивао овај злочин (Koposov, 2020, str. 108).

Лавиринти колонијалне и револуционарне прошлости Француске

У складу са наведеним, у Француској је закон о сећању посвећен Холокаусту¹² прошао без друштвених трзавица вредних помена. Међутим, покушаји да се неки други, друштвено *осјоренији* сукоби законом протумаче наишли су на другачији пријем. Одређени народни посланици у француском парламенту су неуспешно предлагали

¹² Loin° 90-615 du 13 juillet 1990 tendant à réprimer tout acte raciste, antisémite ou xénophobe, JORFNo. 0162 of 14 July 1990, p. 8333.

усвајање закона којим би се злочини републиканске армије над житељима покрајине Вандеја током француских револуционарних ратова прогласили за геноцид (Rouso, 2017, str. 1). Предлагачи су сматрали да се о овим тамним мрљама националне историје не сме ћутати. Међутим, чини се да је одбијање усвајања ових закона израз широко постигнутог консензуса у француском друштву да су злочини у Вандеји били, иако несумњиво трагична епизода, прихватљиви нуспроизводи грађанског рата (Bell, 2019; Joes, 2007; Jones, 2006). Историчари који форсирају причу о геноциду у Вандеји (Seicher, 1986), налазе се на маргини јавне дебате и њихов друштвени утицај је ограничен на поједине екстремне десничарске организације.

Стање у погледу француских колонијалних злочина је нешто другачије, управо због далеко мањег степена сагласности у друштву око њихове природе, узрока и последица (Adjemian, 2012; Tourkochoriti, 2017). Године 2005. усвојен је Закон о колонијалној прошлости,¹³ који је наметао образовном систему обавезу да истиче позитиван допринос француске колонијалне управе народима под колонијалном доминацијом и изражавао захвалност према више од милион повратника (*rapatriés*), људи углавном француског етничког порекла који су након рата за независност Алжира 1962. године били приморани да се врате у Француску. За многе припаднике политичке деснице, те жртве нису добиле достојну пажњу у француској националној политици сећања (Löytömäki, 2018, str. 91). Закон је поделио друштво, политичка левица га је дочекала на нож, а десница одушевљено прихватила (Cherviatsova, 2020b, str. 7). Такође, погоршани су и односи са Алжиром. Председник те земље је убрзо прогласио француско освајање Алжира у 19. веку за геноцид, Парламент једногласно осудио закон, а планирано потписивање уговора о пријатељству између две земље је отказано (Errera, 2007, str. 28).

Друштвено противљење Закону је проузроковало укидање најспорније одредбе о образовним програмима (Rouso, 2017, str. 7), а француски министар спољних послова предложио је оснивање мешовитог комитета француско-алжирских историчара који би проценио одредбе закона (Errera, 2007, str. 29). Међутим, од тог предлога на крају није било ништа и закон је наставио да дели француско друштво.

Међудржавни ратови сећања – примери Украјине, Пољске и Русије

Избор ове три државе условљен је деценијама током којих се у троуглу њихових међусобних односа интензивно ратује сећањима, историјском истином, а повремено и ватреним оружјем. Други светски рат је представљао кулминацију тих ратова, са злочинима црвене армије у Катинској шуми над пољским официрима и друштвеном елитом уопште, Волинским масакром Пољака од стране украјинских националиста и злочинима пољских колаборациониста над Украјинцима (Davies, 2005; Marples, 2017; Petrović, 2008). Са избијањем грађанског рата између руског и украјинског етничког

¹³ Loin° 2005-158 du 23 février 2005 portant reconnaissance de la Nation et contribution nationale en faveur des Français rapatriés, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000444898/>, 31.1.2022.

живља у Украјини 2014. године, на значају су добили и никада до краја истражени и разјашњени злочини совјетских власти над украјинским народом између два светска рата (Plokhy, 2014).

У Украјини је 2015. године Народна скупштина усвојила пакет од четири закона који су имали за прокламовани циљ „декомунизацију” друштва (Myshlovska, 2019; Klumenko, 2017). За тему овог чланка најзначајнији је Закон бр. 314-VIII који је све нерегуларне војне формације и партизанске одреде који су се борили за независност Украјине у 20. веку означио као борце за слободу и забранио јавно клеветање њихове историјске улоге.¹⁴ У истом кошу се тако нашла разноврсна скупина људи, од тајних завереника против руског цара, сељачких устаника који су се противили бољшевичким мерама колективизације, али и нацистичких колаборациониста током Другог светског рата (Marples, 2017, str. 132; Soroka & Krawatzek, 2019, str. 161–162). У условима грађанског рата у Украјини који бесни уназад неколико година, усвајање оваквог закона само је додатно појачало анимозитет етничког руског становништва према властима у Кијеву, с обзиром на то да то становништво баштини другачију слику о украјинским колаборационистима од законски нормиране (Korostelina, 2013, str. 312–313). Такође, поједине колаборационистичке организације попут „Украјинских националиста” које су починиле покоље над пољским цивилима током 1943. и 1944. године, сада су заштићене законом од „јавно израженог непоштовања”, што у пракси изазива проблеме са пољском националном мањином у Украјини и генерално у билатералним пољско-украјинским односима (Cherviatsova, 2020a, str. 133). Други у пакету закона, о осуди комунистичких и националсоцијалистичких режима и забрани пропагирања њихових симбола,¹⁵ изједначава тоталитаристичке злочине СССР са Хитлеровим геноцидом над Јеврејима, што је само по себи контроверзно, али већи проблем по друштвену стабилност представљају последице које произлазе из забране пропагирања комунистичких симбола. То у пракси значи да се у Украјини не би смела јавно изводити совјетска химна на којој су засноване државне химне неколико држава са којима Украјина има дипломатске односе (Узбекистан, Таџикистан, Белорусија, наравно, и Руска Федерација).

Парламент Пољске је реаговао на ситуацију у Украјини и 2016. године усвојио декларацију којом се масакр над Пољацима од стране украјинских националиста проглашава геноцидом и заснива државни празник сећања на жртве сваког 11. јула (Radio Poland, 2016). Две године касније, Пољска је изменама Закона о Институту националног сећања увела кривичну одговорност за порицање злочина украјинских националиста.¹⁶ Рат сећањима између две државе добио је ново погонско гориво. Истим законом, као кривично дело предвиђена је свака радња која јавно и противно „чињеницама” приписује пољском народу или властима одговорност за злочине

¹⁴ Law of Ukraine no. 314-VIII of 9 April 2015 “Pro pravovyy status ta vshnuyannya pam'yati bortsiv za nezalezhnist' Ukrainy u XX stolitti”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>

¹⁵ Law of Ukraine No 317-VIII of 9 April 2015 “Pro zasudzhennya komunistychnoho ta natsionalistsotsialistychnoho (natsysts'koho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhnoyi symvoliky”. Available at <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>

¹⁶ Текст амандмана доступан на: http://orka.sejm.gov.pl/proc8.nsf/ustawy/771_u.htm.

нациста, злочине против човечности, ратне злочине и злочине против мира.¹⁷ Иако постоје бројни докази о сарадњи пољских власти са окупационим властима Немачке у спровођењу Холокауста, као и докази о злочинима локалног становништва над Јеврејима мотивисани похлепом, страхом, мржњом или политичким уверењем (Tsesis, 2020, str. 109–113), Законом је практично дат имунитет од било каквог историјског преиспитивања свим евентуално одговорнима. Страдали су билатерални односи Пољске са државама попут Израела (Israel, 2018), Сједињених Америчких Држава (Noack, 2018) и Француске (BBC News, 2018). Дипломатска криза је ублажена укидањем спорних одредаба закона у убрзаној парламентарној процедури (Jaraczewski, 2018).

Године 2014. је у Кривични законик Руске Федерације додат члан 354.1 који предвиђа као кривично дело порицање или одобравање злочина утврђених пресудама Међународног кривичног суда у Нирнбергу, али и „намерно ширење лажних вести о активностима Совјетског Савеза током Другог светског рата”.¹⁸ Руска држава је осетила потребу да правно заштити историјско тумачење по коме је црвена армија одиграла кључну, херојску улогу у сламању нацизма у Европи, својим великим победама над Хитлеровим фалангама (Belavusau et al., 2021, str. 12; Korosov, 2017, str. 307). Потреба за таквим тумачењем није била само у очувању антифашистичких вредности као дела општег европског наслеђа. Још важније је било стати у одбрану руског националног идентитета и представе о угрожености имиџа државе (Mälksoo, 2015, str. 226). Годинама пре усвајања Закона, у постсовјетским земљама централне и источне Европе, ширио се наратив о црвеној армији као окупаторској војној сили која се по учињеним ратним злочинима није нимало разликовала од војних снага сила осовине (Soroka & Krawatzek, 2019, str. 166). Са увођењем новог кривичног дела, за руског законодавца је сваки покушај да се објективно истраже злочини црвене армије постао „рехабилитација нацизма”. Тако је 2016. године Врховни суд потврдио пресуду којом је на новчану казну осуђен грађанин који је на руској друштвеној мрежи *Vkontakte* поставио линк ка чланку „15 чињеница о Бандеровцима: О чему ћути Кремљ?” (Edele, 2017, str. 90). У чланку се раскринкавају наводне заблуде о украјинском покрету за независност током Другог светског рата, поготово о вођи покрета Степану Бандери. Учиницац је само пренео чланак објављен на другом месту, с обзиром на то да није имао много пријатеља на друштвеној мрежи, релативно мали број људи је имао прилику да прочита причу. Ипак, Врховни суд је сматрао да и таква радња заслужује кривичну репресију државе на основу члана 354.1.

Оваква једнострана, законски озваничена тумачења историје спречавају било какав покушај транснационалне и помирљиве заједничке историје која би допринела друштвеној стабилности и бољим међудржавним односима (Torbakov, 2011, str. 224). Штавише, она отежавају функционисање међународних односа успостављених након Другог светског рата и слома комунистичког друштвеног система.

¹⁷ Ustawazdnia 26 stycznia 2018 r. o'zmianie ustawy o'Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

¹⁸ Federal'nyizakon N 128-FZot 5 maya 2014 Ovnesenii izemeniyvotdel'nyiezakonodatel'nyieakty Rossiyskoy Federatsii.

Победници пишу законе о сећању – примери Шпаније, БиХ, Руанде и Израела

У Шпанији је 2007. године усвојен Закон који осуђује злочине диктаторског режима Франциска Франка и одаје почаст његовим жртвама.¹⁹ Циљ Закона о историјском сећању, како се уобичајено назива, (Labanyi, 2008) био је да премости поделе око тумачења овог дела прошлости које постоје између супротних страна некадашњег грађанског рата. Међутим, у покушају да то учини, Закон намеће слику о диктатури као о периоду злочиначке прошлости, чије се жртве морају пребројати, а учиниоци осудити, упркос чињеници да бројни шпански грађани још увек остављају цвеће на Франковом гробу (Herpworth, 2014; Soroka & Krawatzek, 2019, str. 165). Опозиционе партије су жестоко критиковале Закон, тврдећи да поткопава демократске темеље савремене Шпаније (Boyd 2008, str. 133–148; Soroka & Krawatzek, 2019, str. 165), у великој мери засноване на општој законској амнестији за злочине, усвојеној након пада режима 1977. године (Humphrey 2014, str. 34). Закон је наметнуо специфично читање историје друштву које није у потпуности постигло консензус око значења једног тешког и несрећног периода у коме је због политичких разлика страдало много шпанских грађана. Стабилност која је постигнута усвајањем Устава демократске Шпаније од 1978. године, заснована на демократском дијалогу и слободама грађана, дошла је у опасност због интервенције законодавца у историјско сећање.

У Босни и Херцеговини су 2021. године усвојени амандмани на Кривични законик којима је као кривично дело прописано негирање судски утврђених злочина који су се догодили током грађанског рата у тој земљи уколико могу да подстакну на мржњу или насиље, уз запрећену казну до пет година затвора.²⁰ Сложена друштвено-политичка ситуација у овој држави која је прошла кроз крвави етнички и верски сукоб, одржава се у каквој-таквој стабилности захваљујући Дејтонском мировном споразуму,²¹ и политичком систему успостављеном у њему. Три конститутивна народа имају различите, а у великој мери и директно супротстављене погледе на природу, узроке и последице грађанског рата (Nešković, 2013, str. 390–407). Ново кривично дело је у таквом стању ствари сместа подстакло раст друштвених и међуетничких напетости. Свакако је најспорније решење да се злочин негирања веже за судски утврђену истину *ad hoc* Међународног кривичног суда, који је у неколико одлука прогласио за геноцидне злочинце над бошњачким народом готово цело војно-политичко руководство босанских Срба током грађанског рата (Arnaut-Haseljić, 2019). Старе расправе о (не)пристрасности кривичних поступака пред Судом, геноциду или ратном злочину у Сребреници, ко је прву пушку опалио 1992. када је рат почео и томе слично, поново су оживеле и додатно се распламсале усвајањем закона. Парламент Републике Српске је усвојио Закон о непримењивању одредбе о забрани негирања

¹⁹ Ley de Memoria Histórica, Boletín Oficial del Estado 310 (27 December 2007): 54310-16. Available at: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2007-22296>, 20.1.2022.

²⁰ High Representative's Decision Enacting the Law on Amendment to the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina, *Official Gazette of Bosnia and Herzegovina*, 46/21.

²¹ Dayton Peace Agreement, 14 December 1995. Available at <https://www.osce.org/bih/126173>

злочина,²² чиме је практично одрекао послушност овог већински српског ентитета централној законодавној власти. Такође, допуном Кривичног законика Републике Српске уведен је нови члан 280а, којим су предвиђене затворске казне до три године за све оне који „изложе порузи, презиру или грубом омаловажавању симболе Републике Српске, а од шест мјесеци до пет година за оне који Републику Српску или њене народе означе геноцидним или агресорским”. Почеле су да пристижу и прве кривичне пријаве у Тужилаштво БиХ на основу новог кривичног дела негирања, а једна од првих је поднета против новинара из Бањалуке, Бранимира Ђуричића, који је на Твитер профилу написао да геноцида у Сребреници није било (Maksimović, 2021).

Случај Руанде је врло налик Босни и Херцеговини. Током последње деценије 20. века ова земља је прошла кроз искуство грађанског рата чија је званична историја у великој мери исписана пресудама *ad hoc* Међународног кривичног суда, који је утврдио да се над народом Тутси догодио геноцид (Jansen, 2016, str. 191–213). У Устав је унета одредба о сузбијању геноцидне идеологије и усвојени су закони који као кривично дело предвиђају одобравање, минимизацију или порицање геноцида, уз максималну запрећену казну од чак седам година затвора.²³ Закони сећања који забрањују негирање геноцида у пракси су злоупотребљени. Шеф државе, по националности Тутси, почео је да користи негирање геноцида као инструмент обрачуна са политичком опозицијом из редова народа Хуту, чији су припадници осуђени за геноцид пред Међународним кривичним судом за Руанду (Kelley, str. 2017; Loyle 2017; Tsesis, 2020, str.117).

Коначно, у Израелу је 2011. године усвојена законска одредба о новчаном кажњавању институција које се финансирају из државног буџета уколико обележавају Дан независности као дан жалости (Gutman & Tirosh, 2021, str. 708). Дан независности Израела је за палестинску популацију у Израелу дан жалости или „Накба”, дан када је овај народ био изложен организованом етничком чишћењу од стране израелских снага безбедности (Abu-Sitta, 2004). Израелски законодавац је искључио историјско сећање једне друштвене групе у држави Израел, Палестинаца, из званичне историје, и оставио као једино исправно тумачење догађаја из 1948. године по коме је херојски народ Израела извојевао победу над агресорским снагама арапских земаља и успоставио своју независност. Закон настоји да да легитимитет израелској држави у оном облику у коме она тренутно постоји (Jamal & Bsoul, 2014), без обзира на контроверзан статус окупираних палестинских територија, никада обештећено протерано палестинско становништво и свакодневну дискриминацију коју Палестинци доживљавају у данашњем Израелу. На тај начин, Закон продужава стање друштвене поделе и сукоба између јеврејског и арапског становништва у Израелу и сузбија покушаје историчара, уметника и грађанских активиста да из другог угла сагледају значење рата за независност (Gutman, 2017). На пример, из угла који би, уместо чудесне победе израелске војске над арапском агресорском коалицијом налик библијској победи Давида против Голијата, говорио о организованом

²² Zakon o neprimjenjivanju Odluke Visokog predstavnika kojom se donosi Zakon o dopuni Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, Broj: 02/1-021-584/21, од 30. јула 2021. године

²³ Rwanda, Law no. 59/2018 of 22/8/2018 on the crime of genocide ideology and related crimes § 2, Art. 5.

покушају надмоћне израелске војне силе да искористи ратно стање како би у потпуности очистила Израел од нејеврејског становништва.

Грађански ратови у посматраним земљама завршени су мировним уговорима, примирјима или законима о амнестији. Компромисна решења тих правних аката омогућила су наставак суживота раније међусобно завађених друштвених група. Међутим, политичке елите на власти које репрезентују интересе једне од страна у некадашњем сукобу, сада законима о сећању искључују другу, условно речено „поражену” страну из званичне историје. Тиме се осетљива друштвена равнотежа поново нарушава.

ЗАКЉУЧАК

Истраживање доказује да закони о сећању у рањивим друштвима доприносе постојећим друштвеним сукобима уместо да јачају стабилност. Наметање само једног исправног историјског тумачења контролише друштвене групе које другачије тумаче историју. Таква друштвена контрола може да разори демократске основе друштва, ограничи гарантована људска права и наново отвори старе ране нанете историјским злочинима, никада довољно зацељене.

Закони о сећању често оперишу са симболима и митовима, а у том послу национализам је умешнији од демократије, чија највећа снага лежи у универзалним вредностима и интегративном приступу друштву. На међународном нивоу је већ констатовано да закони о сећању погодују развоју национализма јер доводе до искључивања другог и другачијег, што ствара спиралу међусобних сукоба историјских наратива (Zannier, 2018, str. 42). Закони о сећању зато најбоље функционишу када уређују Холокауст, као један ретко универзално прихваћен симбол који превазилази национална тумачења историје.

Земље које су у прошлости претрпеле сукобе подложне су различитим историјским виђењима природе, узрока и последица сукоба. Питање је да ли сукоби икада могу у потпуности да буду превазиђени неким универзалним историјским тумачењем око кога би се све заинтересоване стране могле сложити. Закони о амнестији за злочине, примирја и мировни уговори привремена су решења која отклањају сукобе и дозвољавају друштву да настави нормалан живот.

Уколико се одлуче на усвајање закона о сећању који би озваничили одређену верзију историје, неминовно долази до отпора друштвених група које се не слажу са том верзијом. Притом није битна законодавна техника, да ли се законом забрањује негирање злочина, прослављање историјских датума на одређени начин, довођење у везу са злочинима извесних лица и друштвених група – резултат је увек исти. Чини се небитним и „удаљеност” закона о сећању од историјске истине. Закон о сећању БиХ се ипак ослања на пресуде међународног суда, док украјински закон „чињенице” проналази углавном у делима украјинских историчара. Међутим, тек би питања историјског легитимитета и заснованости на чињеницама закона о сећању захтевала озбиљну и обимну студију. Довољно је у овом чланку истаћи да закони о сећању у рањивим друштвима неминовно продубљују друштвене сукобе које номинално желе да отклоне, у чему лежи њихов парадокс.

Mihajlo A. Vučić¹
Institute of International Politics and Economics
Belgrade (Serbia)

MEMORY LAWS IN VULNERABLE SOCIETIES²

(Translation In Extenso)

Abstract: The paper explores the connection between memory laws and the historical interpretation of conflict in certain societies. The author uses the analytical concept of vulnerable society to define the research subject. Vulnerable societies have experienced conflicts in the past, but they cannot reach a consensus on the nature, causes, and consequences of the conflict. The research is based on the analysis of memory laws in several types of vulnerable societies. The Holocaust is used as a reference point, a crime that transcends the national historical interpretations due to its universal symbolic nature. The case studies are divided into three parts: French colonial and revolutionary past, memory wars in Eastern Europe, and a comparative overview of societies that experienced civil wars. The analysis of the case studies leads to the conclusion that memory laws in vulnerable societies act as a catalyst of conflicts, instead of fulfilling their primary purpose of social stabilization.

Keywords: memory laws, conflict, civil war, crimes, history.

INTRODUCTION

Belonging to the intersection of law and history, memory laws manifest a legislator's intervention in the domain of historical memory, and "enshrine state-approved interpretations of crucial historical events" (Belavusau & Gliszczyńska-Grabias, 2017, pp. 13-24). Two basic types of memory laws are identified in the doctrine – one that promulgates a certain historical interpretation as official history (Fraser 2011, p. 29; Vučić, 2021, p. 846), and the other that prohibits the negation of history as interpreted by a statute, historical doctrine, political declaration or a judicial decision (Vučić, 2021, p. 847). Both types might include sanctions for an opposite interpretation, ranging from civil to criminal.

¹ mihajlovuc@gmail.com

² The paper presents the findings of a study developed as part of the research project „Serbia and challenges in international relations 2022“, financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia, and conducted by Institute of International Politics and Economics, Belgrade.

Although rarely applied in practice, (Bachmann et al., p. 2021), the global situation of memory laws is characterized by proliferation,³ expansion in scope, and tightening of sanctions for disobedience (Belavusau, 2015, pp. 539-540). 21 out of 27 EU member-states provide for a crime of negation of certain historical events, mainly atrocities (Fronza, 2018, p. 180). In the territory of former Yugoslavia, the Criminal Codes of Serbia,⁴ Croatia,⁵ Slovenia,⁶ Montenegro,⁷ and Bosnia and Herzegovina⁸ have for some years instituted a crime of denial of certain atrocities committed during Yugoslav civil wars.

Chronologically, memory laws firstly appeared in Europe as a reaction to the crime of the Holocaust (Belavusau, 2015, pp. 541-542), to distance democratic Europe from the horrors of the Second World War. By the end of the Cold war and the system of communist states, the crimes of communist regimes became their subject matter (Belavusau, 2015, pp. 542-543). As time passed by, other topics began springing up – colonial crimes,⁹ the Armenian genocide, slave trade (Rousso, 2017, p. 2), and most recently a prohibition on “public condoning, denying or grossly trivializing crimes of genocide, crimes against humanity and war crimes”, has become the standard.¹⁰ In this sense, it seems that any society that experienced conflict or atrocities in its past tries to legally regulate the memory of these events.

The *ratio legis* of memory laws usually lies in the attempt to enhance social stability. Thus, a memory law might enshrine the historical feats of national armed forces for strengthening the national identity or suppress narratives that question the official version of atrocities that occurred on the state territory.¹¹ Memory laws are most often justified by the need to prevent new conflicts or to protect the victims of past crimes (Genocide Watch, 2021). The doctrine sometimes adds to this the special role of memory laws in regions such as the Western Balkans, sensitive to the phenomenon of denial of historical crimes due to relatively recent experiences of atrocities and the inadequate reconciliation still in progress (Smailagić, 2020, p. 227).

Notwithstanding the original idea of memory laws as instruments of reconciliation, the doctrine nevertheless recognized in them the potential tools of conflict among various national identities based on opposing interpretations of the same historical events (Kahn, 2019, p. 51; Kuposov, 2020, p. 110). Building on this recognition, and by using the author's analytical concept of “vulnerable society”, this paper hypothesizes that memory laws function as the catalyst for social conflict in vulnerable societies.

³ Soroka & Krawatzek have identified “well over two-hundred punitive laws, resolutions, and declarations governing historical memory” globally (2019, p. 162)

⁴ Criminal Code of Serbia, *Službeni glasnik Republike Srbije*, no. 85/2005, as amended, Art. 387.

⁵ Criminal Code of Croatia, *Narodne novine*, no. 125/11, as amended, Art. 325(4).

⁶ Criminal Code of Slovenia, *Uradni list RS*, no. 55/2008, as amended, Art. 297.

⁷ Criminal Code of Montenegro, *Službeni list RCG*, no. 070/03, as amended, Art. 370(2–4).

⁸ High Representative's Decision Enacting the Law on Amendment to the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina, Official Gazette of Bosnia and Herzegovina, 46/21.

⁹ See below for the discussion of French example.

¹⁰ The European Union prompted this standardization by adopting the Council Framework Decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law, OJ L 328, 6.12.2008, p. 55–58, see Vučić (2021, p. 854-856) for more information on the Decision.

¹¹ See below for examples.

RESEARCH METHODOLOGY

The primary hypothesis of the research is to prove that instead of attaining social stability, memory laws aggravate the existing social tensions concerning the interpretation of common history. If a society is characterized by divisions between various political, ethnic, religious, or other identifiable social groups over the interpretation of historical conflicts, any legally enshrined official history is rarely based on the interpretation acceptable to every single group. Therefore, memory laws might contradict their very purpose, instead of stabilizing society, they catalyze the underlying conflicts. This paradox of memory laws is caused by a society being vulnerable to their effects.

Several elements are present in the definition of a vulnerable society. Firstly, the history of such a society is burdened by the experience of a civil war or a conflict of similar nature among various social groups. Secondly, a vulnerable society lacks a consensual historical interpretation of the nature, causes, and consequences of the conflict. Thirdly, the national identity of a vulnerable society is considered threatened by different interpretations of the same historical events in other states. Fourthly, the consensual interpretation of a historical conflict, either among social groups of the same society or among states previously involved in the conflict is substituted by a temporary arrangement that had enabled the continuation of co-existence of conflicting social groups. This arrangement may be in the form of the amnesty law, armistice, or peace treaty. The existence of one or more of these elements makes a vulnerable society a fertile ground upon which memory laws can sow the seeds of further future conflicts.

The research subject is the norms contained in the memory laws of vulnerable societies. Memory laws use the law as an instrument of the formation of collective societal historical memory. From the point of view of the freedom of research, any “official history” is an unacceptable social phenomenon (Kahn, 2019, p. 45). In several instances, historians in various countries have protested through their professional organizations against memory laws, especially those that criminalize certain historical interpretations (Cherviatsova, 2020a, p. 123; Kuposov, 2020, p. 108; Stojanović, 2017). To define more closely the norms that would be the objects of research, it must be noted that the role of law in the formation of historical memory is not controversial *per se*, nor should it be regarded in absolute negative terms. For a society to exist, some degree of official history must be present, at least for the education of new generations in historical curricula (Ravitch, 2004, pp. 134-135). The point is to identify those laws that create a dominant historical narrative against minor or, to put it better, marginal narratives, while these narratives must be tied to historical conflicts, primarily wars or atrocities.

In such a case, a memory law is no longer just an innocent memory keeper. It morphs from a vehicle of translation of historical memory to future generations, to an instrument of social control which leaves open the public space for the social group whose historical memory the legislator finds legitimate, while other social groups are silenced and controlled in their own memories (Gutman & Tirosh, 2021, str. 705; Gutman 2016; Löytömäki, 2012, str. 19). In the international context, memory laws might lead to “memory wars” where different national interpretations of the same historical events fight for the monopoly on truth, unilaterally and both territorially and extraterritorially (Mälksoo, 2017, str. 91-92).

The laws memorializing the Holocaust are taken as a referential point in the research. Although they too suffer from the same deficiencies as any ordinary memory law, their *differentia specifica* is a European-wide and strong consensus on the nature, causes, and consequences of atrocities against the Jews. Juxtaposed to the Holocaust is the colonial and revolutionary history of France as the first case study. This is followed by the conflicting narratives in the triangle of Poland, Ukraine, and Russia that revolve around the need to build and preserve the national identity and state integrity. Finally, the study encompasses Spain, Israel, Bosnia & Herzegovina, and Rwanda, as societies where memory laws impose a one-sided interpretation of historical civil wars.

RESEARCH RESULTS AND DISCUSSION

The Holocaust – A crime of social consensus

Memory laws that deal with Jewish suffering during the Second World War (Holocaust, *Shoa*) represent bright examples of a legislator's intervention in collective memory. The main reason is the widely adopted consensus over the meaning of the Holocaust not only for German society (Fahrner, 2020, pp. 188-189), but the wider European society as well, Cherviatsova, 2020b, p. 8; Kamiński, 2020, p. 71;), since its whole post-war history is based on the denunciation of the Holocaust as the ultimate evil that must be condemned if democratic values in a society should continue to function (Sierp, 2014, pp. 125-127; Grzebyk, 2020, p. 13; Vučić, 2021, pp. 853-854). In addition to it, historical doctrine both in Germany and all over Europe, although engaged in fierce debates on the degree of German society's guilt for the Holocaust, achieved almost a unanimous vision of historical facts that serve as the basis of this crime (Koposov, 2020, p. 108).

The labyrinths of French colonial and revolutionary past

In line with this development, the Holocaust memory law in France¹² received overwhelming social support. However, the attempts to legislatively interpret some other, socially more controversial conflicts were met with a different reaction. Certain members of the Parliament unsuccessfully tried to push through the law which would declare the crimes of the republican army over the citizens of Vendée during French revolutionary wars as genocide (Rouso, 2017, p. 1). The initiators argued that these dark periods in national history must not be overlooked. However, it seems that the refusal of the Parliament to adopt these laws was the echo of the wide consensus in French society that the crimes in Vendée were acceptable by-products of the civil war, although certainly tragic and awful atrocities (Bell, 2019; Joes, 2007; Jones, 2006). Historians insisting on the qualification of Vendée crimes as genocide (Seicher, 1986) belong to the margin of the public debate and their social influence is limited to certain far-right organizations.

¹² Loi n° 90-615 du 13 juillet 1990 tendant à réprimer tout acte raciste, antisémite ou xénophobe, JORF No. 0162 of 14 July 1990, p. 8333.

The situation is not quite the same with French colonial crimes, exactly because there is a far lower degree of social consensus on their nature, causes, and consequences (Adjemian, 2012; Tourkochoriti, 2017). In 2005, the Law on Colonial Past was adopted,¹³ obligating the educational system to punctuate positive contributions of French colonial administration to the colonial peoples and expressed gratitude towards more than a million *rapatriés*, people of mainly French ethnic origin that were forced to return to France after the end of the Algerian independence war in 1962. For many members of the political right, these victims did not receive the proper attention in French national memory politics (Löytömäki, 2018, p. 91). The law divided the society, viciously attacked by the political left attacked while enthusiastically greeted by the right (Cherviatsova, 2020b, p. 7). It spoiled the relations with Algiers whose President promptly declared the conquest of Algeria by the French in the 19th century as genocide, while the Algerian Parliament unanimously condemned the statute, the result of both actions being the postponement of the signature of the planned friendship treaty between the two countries (Errera, 2007, p. 28).

Social opposition towards the Law resulted in the abrogation of its most controversial provision related to educational programs (Rouso, 2017, p. 7), and the proposal by the French foreign minister to create a committee composed of French and Algerian historians to evaluate its provisions (Errera, 2007, p. 29). However, this proposal never materialized and the act continued to divide the French society.

Inter-state memory wars – cases of Ukraine, Poland, and Russia

The triangle of mutual wars waged with memory, historical truth, and occasional force of arms is characteristic for these three countries. The Second World War represented a culmination of these wars, with the Red Army massacre over Polish officers and the intelligentsia in the Katyn Forest, the Volhynia massacre of Polish people by the Ukrainian nationalists, and the crimes of Polish collaborationists over the Ukrainians (Davies, 2005; Marples, 2017; Petrović, 2008:). With the outburst of civil war in Ukraine in 2014 between Russian and Ukrainian ethnic populations, never fully investigated and clarified crimes of Soviet authorities over Ukrainians between two world wars surfaced again (Plokhly, 2014).

In 2015, the package of 4 laws was adopted in the Ukrainian National Assembly with the aim of society's "de-communization" (Myshlovska, 2019; Klymenko, 2017). For the purpose of this paper, the most important is Law No. 314-VIII which designated all the irregular military formations and partisans that fought for Ukrainian independence in the 20th century as freedom fighters and prohibited public denigration of their historical role.¹⁴ This provision grouped together a motley crew of people, from conspirators against the Russian Tzar, peasant rebels that opposed Bolshevik measures of collectivization, and Nazi collaborationists during the Second World War (Marples, 2017, p. 132; Soroka &

¹³ Loin° 2005-158 du 23 février 2005 portant reconnaissance de la Nation et contribution nationale en faveur des Français rapatriés, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000444898/>, 31.1.2022.

¹⁴ Law of Ukraine no. 314-VIII of 9 April 2015 "Pro pravovyy status ta vshanuvannya pam'yati bortsiv za nezalezhnist' Ukrainy u XX stolitti", Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>

Krawatzek, 2019, pp. 161-162). The civil war in Ukraine exacerbated further the animosity of ethnic Russians against such a legal policy of central authorities in Kyiv since this population nurtures a different picture of Ukrainian collaborationists from the legal norm (Korostelina, 2013, pp. 312-313). Furthermore, certain collaborationist organizations such as “Ukrainian nationalists” that committed massacres against Polish civilians in the period 1943-1944 have become legally protected against public scrutiny which can easily fall under the “denigration” category, which creates problems in relations with the Polish minority and generally in Polish-Ukrainian relations (Cherviatsova, 2020a, p. 133). The other law from the package, on the condemnation of communist and Nazi-socialist regimes and the ban on the propagation of their symbols,¹⁵ equals totalitarian Soviet crimes with Hitler’s genocide against the Jews, which is controversial of itself, but the even greater problem for social stability is caused by the consequences of the ban on public propagation of communist symbols. This implies that in Ukraine is forbidden to publicly perform the Soviet anthem which served as the basis for several anthems of states that have diplomatic relations with Ukraine (Uzbekistan, Tajikistan, Belarus and, of course, the Russian Federation).

The Polish Parliament adopted a declaration in 2016 as a reaction to the situation in Ukraine that designates the massacre against Poles by Ukrainian nationalists as genocide and establishes the national day of remembrance every 11th July (Radio Poland, 2016). Two years later, Poland instituted criminal responsibility for denial of Ukrainian nationalists’ crimes through the amendments of the Act on the Institute of National Remembrance.¹⁶ The memory war between two states gained momentum. The same Act contains a provision that criminalizes any act that publicly and against “facts” assigns to Polish people or authorities the responsibility for crimes of the Nazis, crimes against humanity, war crimes, and crimes against peace.¹⁷ Regardless of the existence of abundant evidence on the collaboration of Polish authorities with the German occupation force in the execution of the Holocaust, and crimes of the local population over Jews motivated by greed, hatred, fear, or political conviction (Tsesis, 2020, pp. 109-113), the Act essentially accorded the immunity from any historical reappraisal to all potentially responsible. The bilateral relations with other states suffered as a consequence, including Israel (Israel, 2018), the USA (Noack, 2018), and France (BBC News, 2018). The diplomatic crisis was toned down after the amendment of controversial provisions in the accelerated parliamentary procedure (Jaraczewski, 2018).

In 2014, new Article 354.1 was added to the Criminal Code of the Russian Federation that criminalizes any act of denial or approval of the crimes established by the decisions of the International Military Tribunal in Nuremberg, as well as any “intentional spread of false information related to the activities of the USSR during the Second World War”.¹⁸ Russian authorities felt the need to legally protect the historical interpretation according to which

¹⁵ Law of Ukraine No 317-VIII of 9 April 2015 “Pro zasudzhennya komunistychnoho ta natsional sotsialistychnoho (natsysts’koho) totalitarnykh rezhymiv v Ukrayini ta zaboronu propahandy yikhnoyi symboliky”, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>

¹⁶ Available at: http://orka.sejm.gov.pl/proc8.nsf/ustawy/771_u.htm.

¹⁷ Ustawozdnia 26 stycznia 2018 r. o’zwanie ustawy o’Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

¹⁸ Federal’nyzakon N 128-FZot 5 maya 2014 O vnesenii izmenenii v zakonodatel’nye akty. Rossiiskoi Federatsii.

the red army played a key and heroic role in the elimination of Nazism in Europe, scoring a string of great victories over Hitler's forces (Belavusau et al., 2021, p. 12; Kopusov, 2017, p. 307). Such interpretation was needed not only to preserve the antifascist values as part of universal European heritage but more importantly the Russian national identity and the perception that the country's image was under threat (Mälksoo, 2015, p. 226). In the years preceding the law's adoption, in post-soviet states of Central and Eastern Europe, a narrative started to crystallize about the red army as the occupational force not any different from the Axis powers (Soroka & Krawatzek, 2019, p. 166). With the introduction of the new crime, any attempt in Russia to objectively research the red army's atrocities became the "rehabilitation of Nazism". Thus in 2016, the Supreme Court upheld the decision convicting a citizen who posted a link to the article "15 facts about the 'Banderovtsy', or: What the Kremlin Is Silent About" on his profile on social network VKontakte (Edele, 2017, p. 90). The article allegedly counters the Russian misconceptions of the Ukrainian independence movement during the Second World War, in particular of its leader Stepan Bandera. The perpetrator just reposted the article from another source, and due to the few friends he had on the network, a relatively small number of people had the chance to read the story. However, the Supreme Court still decided to criminally suppress such an act on the basis of Article 354.1.

Such unilateral, legally sanctioned historical interpretations prevent any attempt to create a transnational and reconciliatory common history that would contribute to social stability and improve inter-state relations (Torbakov, 2011, p. 224). Even worse, they put a strain on the system of international relations established after the Second World War and the breakup of communist social systems in Europe.

Victors write memory laws – examples of Spain, Bosnia and Herzegovina, Rwanda, and Israel

In 2007, Spain adopted a law that condemns the crimes of Francisco Franco's dictatorship and pays homage to its victims.¹⁹ The aim of the Law on Historical Memory, as it came to be known (Labanyi, 2008), was to bridge the divide over the interpretation of this period of national history between previously opposing sides of the civil war. However, it attempted this through the imposition of the period's official historical interpretation as the dictatorship marked by criminal state behaviour, and insisted on the need to finally count the victims and condemn the perpetrators, which did not resonate well with parts of the Spanish population that still puts flowers on Franco's grave (Hepworth, 2014; Soroka & Krawatzek, 2019, p. 165). Opposition parties vehemently opposed the law, arguing that it erodes the democratic foundations of modern Spain (Boyd 2008, pp. 133-148; Soroka & Krawatzek, 2019, p. 165), based mainly on the general legal amnesty for crimes of the dictatorship, adopted after its fall in 1977 (Humphrey 2014, p. 34). The Law imposed a specific reading of history to a society that had not previously attained a consensus on the nature, causes, and consequences of a difficult and tragic period during which many Spanish citizens lost their lives due to political differences. The stability achieved by the adoption of

¹⁹ Ley de Memoria Histórica, Boletín Oficial del Estado 310 (27 December 2007): 54310-16, Available at: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2007-22296>, 20.1.2022.

the Constitution of democratic Spain in 1978, based on human rights and democratic dialogue, was rocked by the unfortunate intervention of the legislator into historical memory.

The Criminal Code of Bosnia and Herzegovina was amended in 2021 to criminalize the negation of judicially established crimes that occurred during the civil war in this country if capable of inciting hatred or violence, with the maximum sentence of 5 years in prison.²⁰ The complex socio-political situation in this state that experienced bloody inter-ethnic and inter-religious conflict relies for its stability on the Dayton Peace Agreement,²¹ and the political system it created. The three constitutional peoples interpret the common history of the civil war in very different and sometimes conflicting narratives over the nature, causes, and consequences of the conflict (Nešković, 2013, pp. 390-407). This volatile situation resulted in the rise of social and inter-ethnic tensions after the adoption of the amendments. Probably the biggest bone of contention is the decision to tie the crime of negation to the judicially established facts of the *ad hoc* International Criminal Tribunal that has convicted almost complete military-political establishment of Serbs during the civil war for genocide against Bosniak people (Arnaut-Haseljić, 2019). The old disputes on the Tribunal's (un)biased adjudication, qualification of the massacre in Srebrenica as genocide or war crime, the issue of who fired the first gun in 1992 when the war started, etc., were energized by the adoption of the amendments. The Parliament of Republika Srpska immediately adopted the Law on the non-application of the prohibition of crime negation,²² eroding the legitimacy of central authorities. In addition, the Criminal Code of Republika Srpska was amended with new Article 280a that provided for prison sentences of up to 3 years for those that "denigrate, show contempt or grossly deprecate the symbols of Republika Srpska", or from 6 months to 5 years for those that "designate Republika Srpska or its citizens as genocidal or as aggressors". First criminal charges have started arriving at the Prosecutor's office in Sarajevo, most recently against a journalist from Banjaluka, Branimir Đuričić, who posted on his Twitter account that there was no genocide in Srebrenica (Maksimović, 2021).

The case of Rwanda is very similar to the Bosnian experience. Due to its historical experience in the last decade of the 20th century with the genocide against the Tutsi, committed as part of the inter-ethnic civil war, which was prosecuted in front of an *ad hoc* International Tribunal that categorized the massacres against the Tutsi as genocide (Jansen, 2016, pp. 191-213), Rwanda has inserted in its Constitution the provision on the suppression of genocidal ideologies and adopted laws that criminalize genocide condonation, minimization or denial. A person who states that the genocide never happened, or that the other side committed genocide as well, or otherwise disputes the established facts can be convicted for up to seven years in prison.²³ The memory laws that prohibit the denial of genocide were then used as a tool of suppression of political opposition. President of Rwanda, a member of the Tutsi people, according to some critics, used this law

²⁰ High Representative's Decision Enacting the Law on Amendment to the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina, *Official Gazette of Bosnia and Herzegovina*, 46/21.

²¹ Dayton Peace Agreement, 14 December 1995, <https://www.osce.org/bih/126173>

²² Law on Non-Application of the High Representative's Decision Enacting the Law on Amendment to the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina, No. 02/1-021-584/21 of 30th July 2021

²³ Rwanda, Law no. 59/2018 of 22/8/2018 on the crime of genocide ideology and related crimes § 2, Art. 5.

as a convenient vehicle to suppress the voices of dissent from the Hutu opposition, whose members were convicted for genocide in front of the International Criminal Tribunal for Rwanda (Kelley, p. 2017; Loyle 2017; Tsesis, 2020, p. 117).

Finally, in Israel in 2011, a legal provision was adopted that provided for fines for state-funded institutions that mourn on the Day of Independence (Gutman & Tirosh, 2021, p. 708). The independence day of Israel is for the Palestinian population the day of mourning, or “Nakba”, the day when these people suffered the organized campaign of ethnic cleansing by Israel defence forces (Abu-Sitta, 2004). Israeli legislator excluded the historical memory of a social group in the State of Israel, the Palestinians, from official history, and enshrined the interpretation under which the heroic Israeli people gained a victory against aggressor forces of the Arab coalition and founded its independent state as the only proper interpretation of the events of 1948. The law aims to give legitimacy to the State of Israel in its present form (Jamal & Bsoul, 2014), regardless of the controversial status of the occupied Palestinian territories, the never redressed expulsion of the Palestinians, and the permanent discrimination of Palestinians still living in present-day Israel. In this way, the Law upholds the state of social division and conflict between Jewish and Arab populations in Israel and suppresses the attempts of historians, artists, and civil activists to evaluate the War of Independence from a different angle (Gutman, 2017). Perhaps one that instead of a miraculous victory of the Israeli army over the Arab aggressor coalition, not unlike the Biblical one of David over Goliath, would talk about the organized attempt of the superior Israeli military force to use the state of war to completely cleanse Israel of non-Jewish population.

Civil wars in analyzed countries ended with peace treaties, armistices, or amnesty laws. Compromise solutions of these legal acts enabled the continuation of peaceful co-existence of previously conflicted social groups. However, political elites in power that represent the interests of one side in the former conflict now exclude the other, “defeated” side from the official history *via* a memory law. The delicate social balance is thus imperilled again.

CONCLUSIONS

The analysis has shown that memory laws in vulnerable societies contribute to existing social conflicts instead of being an instrument of stability. The imposition of only one proper historical interpretation controls the social groups that share a different version of history. This social control has the potential to erode the democratic foundations of society, to restrict the guaranteed human rights and freedoms and in the end, to open the old wounds suffered in historical conflicts, never fully healed.

Memory laws often operate with symbols and myths, and in this business nationalism is more at home than democracy, which finds strength in universal values and the inclusionary approach to all social groups. It was already noted on the international level that memory laws contribute to the rise of nationalism, since they exclude the other, and create a spiral of conflicts of historical narratives (Zannier, 2018, p. 42). The only universally accepted symbol that transcends national historic interpretation, at least when memory laws are concerned, is the Holocaust, which explains the success of the laws regulating its memorialization.

The countries that have suffered historical conflicts are prone to various interpretations of the nature, causes, and consequences of these conflicts. It is doubtful that a universal historical interpretation acceptable to all conflicting sides would be ever possible. Amnesty laws, armistices, and peace treaties serve as provisional solutions for the elimination of conflicts and enable society to continue to function normally.

If a state decides to officially decree history, the resistance of social groups that do not share in the legislator's vision of history is inevitable, regardless of the legislative technique. Whether a memory law prohibits crime negationism, orders the celebration of an event in a certain manner, relates certain people with certain crimes, the result is always the same. It seems that the "distance" of the law from historical truth is irrelevant as well. The Bosnian memory law at least relies on internationally adjudicated facts, while Ukrainian finds the "facts" mainly in the work of Ukrainian historians. However, the issues of historical legitimacy and factual background of memory laws would require a separate and detailed study. For the purpose of this paper, it is enough to note the paradox of memory laws in vulnerable societies – instead of an instrument of reconciliation they are a catalyst of underlying social conflicts.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Abu-Sitta, S. H. (2004). *Atlas of Palestine 1948*. London: Palestine Land Society.
- Adjemian, B. (2012). Le débat inachevé des historiens français sur les «lois mémorielles» et la pénalisation du négationnisme: retour sur une décennie de controverse. *Revue arménienne des questions contemporaines*, Vol. 15, 9-34. <https://doi.org/10.4000/eac.416>
- Amal, J., Bsoul, S. (2017). *The Palestinian Nakba in the Israeli Public Sphere: Formations of Denial and Responsibility*. Nazareth: Institute for Palestine Studies.
- Arnaut-Haseljić, M. (2019). Genocide in Srebrenica: a Joint Criminal Undertaking. *Monumenta Srebrenica* vol. 8, 35-52.
- Bachmann, K. et al. (2020). The Puzzle of Punitive Memory Laws: New Insights into the Origins and Scope of Punitive Memory Laws. *East European Politics and Societies and Cultures*, vol. XX (10), 1–17. <https://doi.org/10.1177/0888325420941093>
- BBC News. (2018, February 7). Poland Holocaust Law: France criticizes 'ill advised' text. Available at: <https://www.bbc.com/news/world-europe-42965904#:~:text=France%20has%20joined%20the%20US,signed%20the%20law%20on%20Tuesday>.
- Belavusau, U, Gliszczynska-Grabias, A, Malksoo, M. (2021). Memory Laws and Memory Wars in Poland, Russia and Ukraine. *Jahrbuch des Öffentlichen Rechts der Gegenwart* vol. 69, 95-116. <https://doi.org/10.1628/978-3-16-160767-7>
- Belavusau, U, Gliszczynska-Grabias, A. (2017). Introduction: Memory Laws: Mapping a new Subject in Comparative Law and Transitional Justice. In: U. Belavusau, A. Gliszczynska-Grabias (eds.) *Law and Memory: Towards Legal Governance of History* (13-24). London: Cambridge University Press.
- Belavusau, U. (2015). Memory Laws and Freedom of Speech: Governance of History in European Law. In: András Koltay (ed.), *Comparative Perspectives on the Fundamental Freedom of Expression* (537-558). Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer.

- Bell, D.A. (2019). The French Revolution, the Vendée, and Genocide. *Journal of Genocide Research* vol. 22(1), 19-25. <https://doi.org/10.1080/14623528.2019.1655953>
- Boyd, C. P. (2008). The Politics of History and Memory in Democratic Spain. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* vol. 617, 133–148.
- Cherviatsova, A. (2020a). On the Frontline of European Memory Wars: Memory Laws and Policy in Ukraine. *European Papers* vol. 5(1), 119-136.
- Cherviatsova, A. (2020b). Memory as a battlefield: European memorial laws and freedom of speech. *The International Journal of Human Rights*, 1-20. DOI: [10.1080/13642987.2020.1791826](https://doi.org/10.1080/13642987.2020.1791826)
- Davies, N. (2005). *God's Playground: A History of Poland*. New York: Columbia University Press.
- Edele, M. (2017). Fighting Russia's History Wars: Vladimir Putin and the Codification of World War II. *History and Memory* vol. 29(2), 90-124.
- Errera, R. (2007). Old and New Laws on Historical Injustices and Genocide: Memory, History and the Law in Contemporary France. Lecture at the Stanford University, May 24, 2007. Available at: <http://www.rogererrera.fr/publications/textes/16.pdf>
- Fahrner, A. (2020). Back to the Roots – the Obligation(s) to Punish Negationism in Germany. In: Patrycja Grzebyk (ed.). *Responsibility for negation of international crimes (179-194)*. Warsaw: Institute of Justice.
- Fraser, D. (2011). Law's Holocaust Denial. State, Memory, Legality. In: L. Hennebel, T. Hochmann (eds.) *Genocide Denials and the Law* (3-48). Oxford: Oxford University Press.
- Fronza, E. (2018). *Memory and Punishment. Historical Denialism, Free Speech and the Limits of Criminal Law*. The Hague: T.M.C Asser Press/Springer.
- Genocide Watch. (2021). The Ten Stages of Genocide. Available at: <http://genocidewatch.net/genocide-2/8-stages-of-genocide/>
- Grzebyk, Patrycja. 2020. Introduction. In: Patrycja Grzebyk (ed.). *Responsibility for negation of international crimes* (13-18). Warsaw: Institute of Justice.
- Gutman, Y, Tirosh, N. (2021). Balancing Atrocities and Forced Forgetting: Memory Laws as a Means of Social Control in Israel. *Law & Social Inquiry* vol. 46 (3), 705–730.
- Gutman, Y. (2017). *Memory Activism: Reimagining the Past for the Future in Israel-Palestine*. Nashville: Vanderbilt University Press.
- Gutman, Y. (2016). Memory Laws: An Escalation in Minority Exclusion or a Testimony to the Limits of State Power? *Law & Society Review* vol. 50 (3), 575–607.
- Hepworth, A. (2014). Site of Memory and Dismemory: the Valley of the Fallen in Spain. *Journal of Genocide Research* vol. 16(4), 463-485. <https://doi.org/10.1080/14623528.2014.975948>
- Humphrey, M. (2014). Law, Memory and Amnesty in Spain. *Macquarie Law Journal* vol. 13, 25-40.
- Israel. (2018, February 1). The Israeli Ministry of the Foreign Affairs Statement on Polish Senate decision. Available at: mfa.gov.il.
- Jansen, Y. (2016). Denying Genocide or Denying Free Speech? A Case Study of the Application of Rwanda's Genocide Denial Laws. *Northwestern Journal of International Human Rights*, Vol. 12(4), 191–213.

- Jaraczewski, J. (2018, July 23). Fast Random-Access Memory (Laws) – The June 2018 Amendments to the Polish “Holocaust Law”. *Verfassungsblog*. Available at: <https://verfassungsblog.de/fast-random-access-memory-laws-the-june-2018-amendments-to-the-polish-holocaust-law/>
- Joes, A. J. (2007). Insurgency and Genocide: La Vendée. *Small Wars & Insurgencies* vol. 9(3), 17-45. <https://doi.org/10.1080/09592319808423219>
- Jones, A. (2006). Why gendercide? Why root-and-branch? A comparison of the Vendée uprising of 1793–94 and the Bosnian war of the 1990s. *Journal of Genocide Research* vol. 8(1), 9-25. <https://doi.org/10.1080/14623520600552835>
- Kahn, R. (2019). Free Speech, Official History and Nationalist Politics: Toward a Typology of Objections to Memory Laws. *Florida Journal of International Law* vol. 31(1), 1-21.
- Kaminski, I. C. (2020). Debates over History and the European Convention on Human Rights. In: Patrycja Grzebyk (ed.). *Responsibility for negation of international crimes* (69-84). Warsaw: Institute of Justice.
- Kelley, T. A. (2017). Maintaining Power by Manipulating Memory in Rwanda. *Fordham International Law Journal* vol. 41, 79-134.
- Klymenko, L. (2017). Cutting the Umbilical Cord: the Narrative of the National Past and Future in Ukrainian De-communization policy. In: U. Belavusau, A. Gliszczyńska-Grabias (eds.) *Law and Memory: Towards Legal Governance of History* (310-328). Cambridge: Cambridge University Press.
- Koposov, N. (2020). Historians, Memory Laws, and the Politics of the Past. *European Papers* vol. 5(1), 107-117.
- Koposov, N. (2017). Defending Stalinism by Means of Criminal Law: Russia, 1995-2014. In: U. Belavusau, A. Gliszczyńska-Grabias (eds.) *Law and Memory: Towards Legal Governance of History* (293-309). London: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316986172.015>
- Korostelina, K. V. (2013). Mapping National Identity Narratives in Ukraine. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity* vol. 41(2), 293-315.
- Labanyi, J. (2008). The Politics of Memory in Contemporary Spain. *Journal of Spanish Cultural Studies* vol. 9(2), 119-125. DOI: [10.1080/14636200802283621](https://doi.org/10.1080/14636200802283621)
- Loyle, C. E. (2018). Transitional Justice and Political Order in Rwanda. *Ethnic and Racial Studies* vol. 41(4), 663-680. <https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1366537>
- Löytömäki, S. (2018). French Memory Laws and the Ambivalence about the Meaning of Colonialism. In: B. Bevernage, N. Wouters (eds.). *The Palgrave Handbook of State-Sponsored History after 1945* (87-100). London: Palgrave MacMillan. DOI: [10.1057/978-1-349-95306-6_4](https://doi.org/10.1057/978-1-349-95306-6_4)
- Löytömäki, S. (2012). Law and Memory: The Politics of Victimhood. *Griffith Law Review* vol. 21(1), 1-22. <https://doi.org/10.1080/10383441.2012.10854730>
- Maksimović, D. (2021, July 31). Republika Srpska Rejects Inzko's Law. *Deutsche Welle*. Available at: <https://www.dw.com/sr/republika-srpska-odbacila-inckov-zakon/a-58713470> [In Serbian]
- Mälksoo, M. (2017). Kononov v. Latvia as an Ontological Security Struggle over Remembering the Second World War. In: U. Belavusau, A. Gliszczyńska-Grabias (eds.) *Law and Memory: Towards Legal Governance of History* (91–108). London: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316986172.005>

- Mäklsoo, M. (2015). Memory Must be Defended: Beyond the Politics of Mnemonical Security. *Security Dialogue* vol. 6(3), 221-237.
- Marples, D. R. (2017). *Ukraine in Conflict: An Analytical Chronicle*. E-International Relations Publishing. Available at: <https://www.e-ir.info/publication/ukraine-in-conflict-an-analytical-chronicle/>
- Myshlovska, O. (2019). Delegitimizing the Communist Past and Building a New Sense of Community: the Politics of Transitional Justice and Memory in Ukraine. *International Journal for History, Culture and Modernity* vol. 7(1), 372-405.
- Nešković, R. (2013). *Incomplete State: the Political System of Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Fondacija Friedrich-Ebert Stiftung [In Serbian]
- Noack, R. (2018, February 2). Poland's Senate passes Holocaust Complicity Bill despite Concerns from U.S., Israel. *The Washington Post*, Available at: <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2018/02/01/polands-senate-passes-holocaust-complicity-bill-despite-concerns-from-u-s-israel/>
- Petrović, D. (2008). *Geopolitics of Post-Soviet Space*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu. [In Serbian]
- Plokhy S. (2014). *Ukraine and Russia: Representations of the Past*. Toronto: University of Toronto Press.
- Radio Poland. (2016, July 22). Polish MPs adopt resolution calling 1940s massacre genocide. Available at: <http://archiwum.Thenews.pl/1/10/Artykul/263005,Polish-MPs-adopt-resolution-calling-1940s-massacre-genocide>
- Ravitch, D. (2004). *The Language Police: How Pressure Groups Restrict What Students Learn*. New York: Vintage.
- Rouso, H. (2017). French Memory Laws. For a Better Past. Available at: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02568235>
- Seicher, R. (1986). *Le génocide franco-français: La Vendée-Vengé*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Sierp, A. (2014). *History, Memory, and Trans-European Identity: Unifying Divisions*. London: Routledge.
- Smailagić, N. (2020). Negationism and Atrocity Crimes Committed in the Former Yugoslavia: Criminal Law and Transitional Justice Considerations. In: Patrycja Grzebyk (ed.). *Responsibility for negation of international crimes* (225-248). Warsaw: Institute of Justice.
- Soroka, G, Krawatzek, F. (2019). Nationalism, Democracy and Memory Laws. *Journal of Democracy* vol. 30(2), 157-171.
- Stojanović, D. (2017). Memory Laws: The Continuation of Yugoslav Wars by Other Means. Paper presented at the conference: *Memory laws. Criminalizing historical narratives*. New York: University of Columbia, copy in the possession of the author.
- Torbakov, I. (2011). History, Memory and National Identity: Understanding the Politics of History and Memory Wars in Post-Soviet Lands. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization* vol. 19(3), 209-232.
- Tourkochoriti, I. (2017). Challenging Historical Facts and National Truths: An Analysis of Cases from France and Greece. In: U. Belavusau, A. Gliszczyńska-Grabias (eds.) *Law*

- and Memory: Towards Legal Governance of History* (151-174). London: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316986172.008>
- Tsesis, A. (2020). Genocide Censorship and Genocide Denial. In: Patrycja Grzebyk (ed.). *Responsibility for negation of international crimes* (107-122). Warsaw: Institute of Justice.
- Vučić, M. (2021). When law enters history: prohibition of crime negationism and its limits in international law. *Annals of the Faculty of Law in Belgrade* vol. 69(4), 845-874. https://doi.org/10.51204/Anali_PFBU_21407A
- Zannier, L. (2018). Preventing Crises and Conflicts through Promotion of Integration of Diverse Societies. *Personal Reflections of the High Commissioners, Office for the High Commissioner on National Minorities*, The Hague.